

ISSN 1694-7649

Верно:

Ученый секретарь БГТ *З.А. Сейтжанов*

НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ № 9, 2017

ISSN 1694-7649

ЖУРНАЛ «НАУКА И ТЕХНИКА» ОСНОВАН В 1993 ГОДУ,
ПЕРЕИМЕНОВАН В «НАУКА И НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» В 1996 ГОДУ,
ПЕРЕИМЕНОВАН В «НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ
КЫРГЫЗСТАНА» В 2015 ГОДУ, ВЫХОДИТ ЕЖЕМЕСЯЧНО

Республиканский научно-теоретический журнал

НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ КЫРГЫЗСТАНА

№ 9, 2017

БИШКЕК 2017

Таирова К.А.
МЕКТЕПТИН АДАБИЯТ ОКУУ
КИТЕПТЕРИНДЕГИ ФОЛЬКЛОРДУК
ЧЫГАРМАЛАРДЫН МЕКЕНЧИЛДИККЕ
ТАРБИЯЛОО МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ.....191

Таирова К.А.
ВОЗМОЖНОСТИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА
В ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В
ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ ПО ЛИТЕРАТУРЕ..191

К.А. Tairova
POSSIBILITIES OF UPBRINGING OF
PATRIOTICISM BY FOLKLORE WORKS IN
LITERATURE TEXTBOOKS AT SCHOOLS.....191

Джангирова Лаля Владимировна
ТАСТЫКТАЛГАН ОЙ-ЖУГУРТУУ
ТУШУНУГУНУН ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК
МААНИСИ.....196

Джангирова Лаля Владимировна
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
ПОНЯТИЯ ОБОСНОВАННОЕ СУЖДЕНИЕ.....196

Dzhangirova Layla Vladimirovna
SCIENTIFIC-THEORETICAL MEANING OF THE
CONCEPT OF A SOUND JUDGMENT.....196

Ажыбаев Д.М., Сияев Т.М.
БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНДЕ
САНАРИПТИК ОКУТУУНУ ИШКЕ АШЫРУУНУН
АБАЛЫ ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ.....199

Ажыбаев Д.М., Сияев Т.М.
СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ
ЦИФРОВОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
УЧРЕЖДЕНИЯ.....199

Д.М. Azhybaev, Т.М. Siyayev
THE STATE AND PROBLEMS OF INTRODUCTION
OF E-LEARNING IN EDUCATIONAL
INSTITUTIONS.....199

Сияев Т.М., Чекирова Г.К., Ашыров Э.Т.
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ОРТО
МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ ЭЛЕКТРОНДУК ОКУТУУ
СИСТЕМАЛАРЫ.....202

Сияев Т.М., Чекирова Г.К., Ашыров Э.Т.
ЭЛЕКТРОННЫЕ ОБУЧАЮЩИЕ СИСТЕМЫ В
СРЕДНИХ ШКОЛАХ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ.....202

Т.М. Siyayev, Г.К. Chekirova, Э.Т. Ashyrov
ELECTRONIC TEACHING SYSTEMS AT
SECONDARY SCHOOLS IN KYRGYZ
REPUBLIC.....202

Ашыров Э.Т., Чекирова Г.К.
ФИЗИКА ЖАНА МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА
МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
КОЛДОНУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК
АСПЕКТИЛЕРИ: МАСЕЛЕЛЕРИ,
МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ, КЕЛЕЧЕГИ.....205

Ашыров Э.Т., Чекирова Г.К.
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ И
МАТЕМАТИКЕ: ПРОБЛЕМЫ, ВОЗМОЖНОСТИ,
ПЕРСПЕКТИВЫ.....205

Э.Т. Ashyrov, Г.К. Chekirova
METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING
INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING
MATHEMATICS AND PHYSICS: PROBLEMS,
PROBABILITIES, PERSPECTIVES.....205

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Борукүлова Г.Ш.
ИНФИНИТИВ КАТЫШКАН ТАТААЛ
СИНТАКСИСТИК КОНСТРУКЦИЯЛАРДЫ
КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ КОТОРУУ ЫКМАСЫ.....208

Борукүлова Г.Ш.
МЕТОДИКА ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ
ОСЛОЖНЁННЫХ СИНТАКСИЧЕСКИХ
КОНСТРУКЦИЙ С ИНФИНИТИВОМ НА
КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК.....208

Г.Ш. Borukulova
METHODS OF TRANSLATION OF COMPLICATED
SYNTACTIC CONSTRUCTIONS WITH THE
INFINITIVE INTO KYRGYZ LANGUAGE.....208

Кодиров К.
РАСКРЫТИЕ ТЕОРИИ «ТАЙН ТОЧКИ» В
ТРАКТАТЕ «ТАЙНЫ ТОЧКИ ИЛИ
ИРФАНИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО» МИР САЙИДА
АЛИ ХАМАДАНИ.....212

К. Kodirov
THE DISCLOSURE THEORY OF THE « SECRETS
POINTS » IN THE TREATISE « SECRETS POINTS
OR IRFAN UNITY» MIR SAYID ALI
KHAMADANI.....212

Наши авторы.....217

Таирова К.А.

МЕКТЕПТИН АДАБИЯТ ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕГИ ФОЛЬКЛОРДУК ЧЫГАРМАЛАРДЫН МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

Таирова К.А.

ВОЗМОЖНОСТИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

К.А. Tairova

POSSIBILITIES OF UPBRINGING OF PATRIOTICISM BY FOLKLORE WORKS IN LITERATURE TEXTBOOKS AT SCHOOLS

УДК: 37.022.013 (017)

Бул макалада мектеп окуучуларын мекенчилдикке тарбиялоонун негизги этаптарына ылайык каражаттар колдонулган. Окуучунун алгачкы тарбиясы эне тилиндеги оозеки сөз аркылуу байытылат. Ошондуктан, ар бир эне тилиндеги чыккан китепте бала тарбиясына, акыл-эсине жана жан дүйнөсүнө багытталган каражаттар колдонулса анда жыйынтыгы жемештүү болот деген ойду бере алдык. Макалада каралган фольклордук чыгармалар болгон жомоктор, уламыштар, кенже эпостордогу окуялардын жеткиликтүүлүгү талданды. Макалада орто мектептин кыргыз адабияты сабагынын окуу китептериндеги фольклордук чыгармалардын мекенчилдикке тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү педагогикалык өнүгтөн талдоого алынган.

Негизги сөздөр: адабият, чыгарма, эл, мекенчилдик, тарбия.

В этой статье использованы соответствующие средства в воспитании учащихся патриотизму. Первоначальное воспитание школьника обогащается устной родной речью. Поэтому придали значение на использование средств в каждой плодотворно опубликованной книге на родном языке, которые направлены на воспитание, нравственность и духовный мир ребенка. В статье рассмотрены фольклорные произведения, сказки, легенды и проанализированы события из малых эпосов. В данной работе проанализированы фольклорные произведения в учебниках кыргызской литературы в средней школе.

Ключевые слова: литература, произведение, народ, патриотизм, воспитание.

This article used the relevant funds in the upbringing of patriotism. The initial training of the student is enriched by the oral native speech. Therefore, attach importance to use the funds productively in every published book in their native language, which focused on education, morality and the spiritual world of the child. The article considers works of folklore, tales, legends and analysed the events of the small epics. In this article we analyzed works of folklore in the textbooks of the Kyrgyz literature in high school.

Key words: literature, artwork, people, patriotism, upbringing.

Мектеп окуучуларын мекенчилдикке тарбиялоодо адабият сабагынын мазмунунан орун алган элдик оозеки чыгармалардын орду өзгөчө болоору ал сабактын түшүндүрмө каттарында эле ачык белгиленген.

Биз тарабынан жүргүзүлгөн анализдин натыйжалары боюнча К. Артыкбаев жана Б. Исаковдор түзгөн 5-класстын окуу китебинде элдик фольклорго таан-

дык «Алтынкуш», «Акылдуу дыйкан», «Акыл Карачач», «Бугу эне» (Ч. Айтматов) сыяктуу жомоктор, макал жанал акаптар, табышмактар, жаңылмачтар, «Манастын балалык чагына» байланыштуу эпизоддор орун алса [4], А. Сманбаев жана Н.Ишекеевдер тарабынан түзүлгөн 6-класстын окуу китебинде «Элдик ырлар», «Каада салт ырлары», «Жарамазан ырлары», «Кошоктор», «ЭрТөштүк», «Манас» эпосунан «Каныкейдин Тайторуну чапканы Тайторуну байгеге кошкону» тууралуу үзүндүлөр киргизилген [11].

Адабий билим берүүнүн логикасына жараша 7-класстан баштап профессионал көркөм адабият үлгүлөрүнө көбүрөөк орун бериле баштаган. Алсак, окуулук хрестоматия тибинде түзүлгөн, алты бөлүмдөн турат, б.а. китептин мазмунун элдик эпостор (16%), эл акындары (11%), классикалык орус (3,5), кыргыз совет (57%), боордош калктар (2,5%), чет мамлекеттердин (6,1%) адабияттарынын материалдары ээлейт. Бирок, мында «Кожажаш», «Эр Табылды» эпостору менен бирдикте Ж. Садыковдун «Манастын» уулу Семетей сыяктуу элдик оозеки чыгармалардын негизинде жазылган чыгармалар орун алган [3].

Окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоого тиктеишелүү чыгармаларга кеңири орун берүү жагынан 8-класстын окуу китеби өтө чоң артыкчылыкка ээ. Мында «Орхон-Енисай жазма эстеликтери», «Манас» үчилтиги, «Уламышка айланган акындардын» уламыштар изиндеги мурастарына көлөмдүү орун берилген. Пайыздык катыш менен алганда мындай элдик тарбиянын баалуулуктарын чагылдырган чыгармаларды үйрөнүүгө программалык убакыт бюджетинин 50% ттен ашыгы берилген.

Бул жагдай бизди изилдөөбүздүн милдетине ылайык азыркы кыргыз мектептеринин адабият сабагы боюнча программаларына киргизилген фольклордук чыгармалардын руханий-педагогикалык функциялары, мекенчилдикке тарбиялоо багытындагы конкреттүү идеяларына чыктай кетүүгө милдеттендирет.

Адабият сабагынын алкагында окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо жагынан жомоктор өзгөчө мааниге ээ.

Жомоктордун таалим-тарбия жаатындагы аткарган жүгүн талдап, баалоодо улуу орус педагогу К.Д. Ушинскийдин пикирлери өзгөчө маанилүү. Элдик

таалим-тарбиянын бул таасирлүү каражаттары тууралуу ал мындай деп жазат: «Жомоктор элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары. Мындай алганда элдин педагогикалык генийлиги менен эч ким теңдеше албайт» [13, 232-б.]. Жомоктордун таалим-тарбия ишиндеги маанисин чечмелеп, белгилүү педагог А.С.Макаренко ар бир үй бүлөнүн китеп текчесинде жомоктордун топтомдору болгондо гана таалим-тарбия иши ойдогудай жүзөгө ашар эле деп айткан. Жомоктор – бул айрымдар адилетсиз белгилеп жүргөндөй кээзэки күндөрдүн гана энчиси эмес. Аны аяр, билгичтик менен колдоно билсек бүгүн да эч нерсе менен алмаштыргыс каражат катары кызмат өтөй ала тургандыгы В.А.Сухомлинскийдин педагогикалык иш тажрыйбасы аркылуу таасын тастыкталган. К.Д.Ушинский сыяктуу эле В.А.Сухомлинский да жомокторду «эл маданиятынын рухий байлыгы», «бала жомокту андап түшүнүп жатып элдин турмушун жүрөгү менен туюп билет», «Жомоктордогу сөздөр баланын аң сезиминде дайыма жашайт. Фантастикалык көрүнүштөгү жомокту укканда бала өзүн унутуп коёт, мен окутууну жомок угуусуз, жомок жаратуусуз элестете албайм» - деп анын көп кырдуу мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөтүүгө көп аракет жумшаган [12, 91-б.].

Жомокторду таалим тарбиянын каражаты катары колдонуу жаатында айрыкча расмий таалим-тарбия мекемелерине (мектепке) кеч жетишкен кыргыз сыяктуу элдер бай тажрыйбага ээ болушкан.

Даанышман карыялар акыл жетпес, эс түтпөс таалап жана чийеленген маселелердин жөпжөнөкөй чечимдери жомоктордо жолугат, «балаң жолунан адашып баратса жомокко кайрыл, жомок менен жолго сал» - деп нускашкан.

Ошондуктан орто мектептердин 5-классынын окуу китептеринде «Алтын куш», «Акылдуу дыйкан», «Акыл Карачач» сыяктуу тарбиялык таасирдүүлүгү жагынан балдарга жаштайынан маалым жомоктор киргизилгендиги педагогикалык өңүттөн өтө негиздүү. «Алтын куш» жомогунда адамдын эң ыйык парзы ата энени кадырлап үмүт тилегин актоо, алар үчүн бардык кыйынчылык түйшүктөргө даяр болуу зарыл деген элдик нуска ачыкталат. Ошондуктан булуттуу көктүн асты менен, муңдуу чөптүн үстү менен, чырым этип кирпич талдырбай, чычканга кебек алдырбай алтын куштун изине сая түшкөн бала эр жүрөктүүлүктүн өрнөгү катары сүрөттөлөт. Дегинкиси, акылы, билими карайлаган эл журттун азаптан куткарып сактап калуу кыргыз жомокторунун башкы летмотиви болуп саналат.

Эзелки элдин эс тутумунда сакталып келген уламыш жана жомоктордун тааниткыч жана тарбиялык затын жаңы доордогу адеп-ахлактык проблемалардын контекстинде чеберчилик менен жандандыруу жагынан Ч. Айтматов ат көтөргүс эмгек жасаган. Анын булл жааттагы чыгармачылык эмгеги көркөм адабият чөйрөсүндө кандай каралса педагогикалык билим жана маданият чөйрөсүндө да бирдей даражада бааланып келет. Буга байланыштуу А.Алимбеков:

«Алп жазуучунун чыгармаларын педагогикалык мерчем менен тыкыр окуган адам анын ар бир повестинен, романдарынан ириде адамзаттын улуу даанышман таалимчиси, насаатчысы Ч. Айтматовдун адам уулун адам кылууга багытталган ийги тилектеринин, ой санааларынын, чаалыкпас чакырыктарынын жандуу демин айныбай туя алат» - деп жазган [1, 29-б.].

А. Муратов Ч. Айтматовдун элдик педагогикалык салттарга кайрылуусунун жүйөө максаттарын төмөндөгүлөрдөн көрөт: байыртан түзүлүп, эл тарабынан эчен электен өтүп, мезгилдердин сыноосун туруштук берип келген элдик таалим берүү салттарын таап чыгуу; элдин кылымдардан бери колдонуп кел жаткан тарбиялоо салттарын бүгүнкү окурманга ачып берүү; элдин тарбиялык ишенимдериндеги оң сапаттар жана терс сапаттар менен азыркы адамдардын ыймандык, эстетикалык түшүнүктөрүн салыштырып көрүү; сонку жана мындан кийинки муунду өткөн доорлордон калган тарбиялык салттар менен таразалап, алардын оң жолго түшүшүнө традициялуу түшүнүктөр, эреже-нормалар менен таасир этүү» [8, 6-б.].

Жогорку ойлорду жазуучунун «Ак кеме» повестиндеги мекенчилдикке тарбиялоо мотивинде иштелип чыккан жана 5 -класстын адабият окуу китебине киргизилген «Бугу эне» жомогу да тастыктап турат.

Жомок бабаларыбыздын ыйласа ыйы, кыйкырса үнү жетпеген байыркы мекенин эске салат. Жомок боюнча Сибир деген жердеги бир өзөндү бойлоп мекендешкен. Ал дайраны азыр Енисей дешет. Илгери кыргыздар Энесай дешчү.

Кыргыздар байыркы мекенин жомокко гана эмес, көкүрөктү жара тээп чыккан арман ырга айландырып эс тутумунун тереңинде сактап келишкен. Жомокто бирин бири чаап алган, бири бирин талап алган жоокерчилик заман тууралуу маалымат менен башталат. Кыргыз уруусун да айлана-тегереке курчап, кас уруулар туруштур. Эр өлтүрүү эрдик саналып, кишини киши аябай, адамды адам тукум курут кылмай заман. Адам каны суудай агып, көк кашка суу жошолонуп, ак-сары гүл манаттанып, бөрүдөй тытышкан доор экен. Эгин эгип, түшүм жыйнаар, мал багып, мергенчиликтен олжо таап келер эр бүлө калбай, эл тукуму сооло берет. Мындай кырдаалда эрдик көрсөтүп, элине арка бел болгондор эң башкы байлык, эң башкы дөөлөт катары каралган. Ошондой ойрон согуштардын биринде эл атасы, журт эгеси, сан колдун башчысы Күлчө баатыр каза табат. Адатта кыргыздар мындай баатырларды өтө чоң сый, зыйнат менен узатышкан. Кыздар кызыл кийинип, катындар кара кийинип, кыргыз эли эки күн аза күтүп, үчүнчү күнү баатырдын сөөгүн ата салты боюнча жабыла көтөрүп, Энесайдын боюн бойлотуп, жарлуу жээктин мизи менен алып өтмөк, Эл анткени - баатырдын чымын жаны көккө учуп кетер алдында Эне болгон өзөн менен, Ата болгон мекен менен коштошуп алсын, тирүүсүндө жоого аттанып баратып, жоону чаап келатып, ушу жээктен ырдап өтчү ырын чымын жаны ырдап кетсин дегени.

Энесай, сендей жайкын өзөн барбы,
Энесай, сендей жаркын мекен барбы?
Энесай, сендей кыйын азап барбы?
Энесай, сендей ыйык азат барбы?

Энесай, сендей жайкын өзөн болбос,
Энесай, сендей жаркын мекен болбос!
Энесай, сендей кыйын азап болбос,
Энесай, сендей ыйык азат болбос! [4, 65-б.]

Баатырдын сөөгү жатар жайы, коер көрү бийик дөбөнүн чокусунда. Коёр алдында эли баатырдын сөгүн башынан өйдө көтөрүп, төгөрөктүн төрт тарабына көрсөтмөк: Алдында өзөнүң калды жайын. Үстүндө Теңир ээлеген көгүң турат. Өзөктү өз тукумуң, калың журтун сөөгүңдү көтөрүп, башын ийип астында турат азалуу. Жаткан жериң жайлуу болсун, топурагың торко болсун!" Ошентип, баатырдын сөөгүн жерге берип, көрүнүн башына өткөндүгү баатыр Ата, баатыр Бабалардын жолун жолдоп, чулу корум таштан Таш-Баба орнотмок.

Бул эпизоддор аркылуу эл үчүн кара жанын карч уруп кызмат кылган элчил, мекенчил адамдын кадыр наркы тирүүсүндө гана эмес, өлгөндө да кандай бийик болоору эскертилип олтурат. Бул жомок урпактарга мекенчил адам болуунун баасын аңдатуу жагынан үлкөн эпостордон кем эмес милдет аткарат.

Элдик оозеки чыгармалардын үлгүсүндө мекенчилдикке тарбиялоодо талашсыз таасирлүү чыгармалардын бири бул 5-класстын окуу китебине бириктирилген варианттан кыскартылып алынган «Манастын балалык чагына» байланыштуу материалдар [4, 39-62-бб.]

Эпосто бала баатыр тарбиялоонун объектиси гана эмес, субъектиси катары да каралат. Эл Манастын атажуртту коргоочу баатырдык мүнөзүн, эл тагдырын чечкен, жетекчи көсөмдүгүн, эр жүрөктүүлүгүн азыркыдай кургак, жадатма акыл-насааттар менен эмес түздөн-түз ишмердүүлүктүн негизинде тарбиялап калыптандырды. Алсак, тестиер Манас айылынан өзү теңдүү кырк баланы жыйнап алып, аларды эки топко бөлүп, кадимки беттешүү, кагылыш оюндарын уюштурат. Эпосто элдик оюндар элдик тарбиянын эң күчтүү каражаты, жаш муундарды атажуртту сүйүүгө, коргоого, эрдикке, чечкиндүүлүккө, адамгерчиликке тарбиялоочу өзгөчө элдик мектеп катары каралат.

«Манас» эпосунда эмгек жана анын инсанды ар тараптуу өнүктүрүүдөгү мааниси жөнүндө да үлкөн сабактар бар. Элдин пикири боюнча бешене тери менен эмгек кыла албаган адам акыл жактан да өркүндөп өнүгө албайт. Ошондуктан, Жакып хан Манастын келечеги жөнүндө камкор ой жүгүртүп, аны эмгекке чегерүү жөнүндө аялы Чыйырдыга: «Андасам балаңдын акылы аз, жөнүн таппайт, дөөлөткө мас. Муну эркетип тим койбой койчуга малай берели. Сөз айтууга жатыксын, сөөгү бышып катыксын, малдын дүйнөнүн баркын билсин» - деп акыл салат. Жакыптын бул акылын байбичеси да туура кабыл алат. Ошентип, эпос эмгектенүү кара курсакты багуунун гана жолу эмес, баарыдан мурда адамдын ар кандай

шык-жөндөмүн, рухий маданиятын, турмушка даярдыгын калыптандыруучу зор каражат катары көрсөтүлөт.

«Элдик оозеки чыгармалар казынасынан» - деген бөлүм 6-класстын адабият окуу китебинен да орун алган. Жанрдык жагынан алып караганда бул окуу китептеги оозеки чыгармалардын үлгүлөрү көп кырдуу, б.а. элдик ырлардын түрдүү жанрларын, эпостук чыгармаларды ичине алат. Алардын дээрлик баарынан окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоого тиешеси бар баалуулуктарды кенири табууга болот. Алсак, мекенчил, баатыр бала жөнүндөгү каалоо, үмүт «Бешик ырларында» «Кулатып жоону качырган, Баатыр болоор бекенсиң? Айласын жоонун табуучу көсөм болоор бекенсиң» - деген эне тилеги аркылуу туюнтулса, [11,12-б.] «Жарамазан» ырында «Жарамазан айтып келдик эшигиңе, Ак кочкордой уул берсин бешигиңе, Баатыр болуп чыкса кантесиң насбине, Байланыштуу баардыгы таазимине» - деп балдардын тилеги менен туюнтулат. [11, 15-б.]

Мекенчил адамдардын өрнөктүү өмүрү адабият сабактарынан орун алган кошоктордун да негизги мотиви. Буга байланыштуу 6-класстын окуу китебинде өлгөн адамдын эл үчүн, мекен үчүн кылган кызматын тирүүлөргө үлгү катары даңазалаган «Дыйкандын аялынын кошогу», «Гүл ойрон» сыяктуу кошоктор орундуу берилген.

Алтынчы класстын окуу китебинде элдик эпостордун ичинен «Эр Төштүк» эпосуна көлөмдүү орун берилген. Бул чыгарма кыргыздардын эң байыркы доордогу дүйнө түшүнүктөрү, адамдын бул дүйнөдөгү башкы вазийпасы туралуу көп кырдуу таалим-тарбия идеяларын чагылдырып турат. Төштүктүн образынан мектеп окуучулары эл журтка апаат алып келген Желмогуз кемпир, Кара дөө, Көк дөө, Чоюнкулак сыяктуу кара күчтөргө каршы күрөшүп чыныгы элчилдик, мекенчилдиктин үлгүсүн көрө алышат. Төштүк бир эле адамдарды эмес көптөгөн канаттууларды, жаныбарларды сактап калып алар менен достошот. Айбандардын баары Төштүктүн жакшылыгына жооп кылып ага кызмат кылышат. Алп Кара куш Төштүктү жер үстүнө чыгарып, эл журтуна кошот. Ошентип бул чыгарма аркылуу окуучуларда дүйнөдө адам өз эли гана эмес жапан жаратылышты түгөлү менен коргоого милдеттүү, мекендин бүтүндүгү адамдар менен жаратылыштын тыгыз гумандуу мамилесинен көз каранды деген көз карашты бекемдөөгө реалдуу өбөлгө бар.

Эпостук материалдар ичинен 6-класс адабият сабагында «Каныкейдин Тайторуну чапканы, Тайторуну байгеге кошуу» - деген эпизод киргизилген. Бул «Семетей» эпосундагы окуянын түйүндөлүшү жана чечилиши курч, таасирдүү иштелип чыккан бөлүмдөрдүн бири.

Ысмайылдын колунда Семетей он эки жашка чейин тарбияланат. Эр жеткенде таятасы аны хан көтөрүп той берет. Тойдо Каныкей Манастын уулу, мураскор Семетейдин келечегин билүү максатында, Тайторуну төлгө кылып чабат. «Каныкейдин Тайто-

руну чабышы» С. Каралаевдин өзгөчө сүйгөн эпизоддорунун бири болуп ал аны эл астында өтө берилүү, чыгармачылык зор эргүү менен аткаргандыгын айтып жүрүшөт. Манасчынын бул эпизодго айрыкча көңүл бурушу, ал өзү өтө сүйгөн каармандарынын бири Каныкей көптөн күткөн тилеги орундалып Семетей атасы Манасты тартып эл жеринин тиреги болобу же жокпу? – деп санааркап, психологиялык өтө чыңалуу абалында болуп, өзү үчүн өтө жооптуу мезгилдердин бирин башынан өткөрүп жатышы менен байланышкан» - деп белгилейт, белгилүү окумуштуу Р. Сарыпбеков [10, 87-б.].

Каныкей Тайтору чыгып келбесе абал кандай болот деп кайгырат. Бул эненин баласынын келечегин билүүдө анын тагдырындагы бир жетишпестик эле эмес, бүткүл элдин тагдыры эмне болот деп кайгырганы. Бактыга жараша Тайтору байгеге коюлган алты жүз аттын алдына чыгып келип эненин күткөнү орундалып, өз элине, Таласына кайтууга үмүтү жанып, психологиялык абалы жакшырат. Тайторуну чабуу төлгөөсү окуу китепте белгиленгендей «Семетейдин ак жолу ачылып, атасынын ордун басат, эл жерин таап, Мекенинин чыныгы коргоочусу, ээси болот деген тилек.

«Манас» эпосундагы жаш муундарды мекенчилдикке тарбиялоо идеяларын ар тараптуу чагылдыруу жагынан 8-класстын программалык материалдары өзгөчө орунда турат. Сандык өлчөм менен алганда окуу китептин 376 бетинин 125 бети башкача айтканда «Манас» үч илтигин үйрөнүүгө арналган [11, 124-149-бб.] Бул жагдай окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоодо «Манас» эпосун колдонууга кеңири мүмкүнчүлүк ачат. Биздин оюбузча окуу китепте «Манас» эпосуна мынчалык көлөмдүү орун берилиши педагогикалык өнүктөн негиздүү. Анткени биздин пикирибизче, эпостун мазмунундагы патриоттулукка тарбиялоо темасынын төмөнкүдөй мазмундук-логикалык аспектилерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- эпостогу башка журтка акырындап сиңип жок болуп кетпеш үчүн биримдикти бекемдөө, кубаттуу мамлекет куруу, калк арасында коом таламдуу гуманисттик салттарды сактоо, өнүктүрүү идеялары;

- каармандардын патриоттук өрнөктөрү, инсандык касиеттердин эл журттун, ата-мекендин алдында «парз» атуулдук милдет түшүнүгүнүн чегинде аңдоо, баалоонун чен-өлчөмдөрү;

- баатырлардын балалык чагына байланышкан баяндар аркылуу «мекенчил» инсанды тарбиялоо жаатындагы байыртадан түптөлүп калыптанып келген тажрыйбаларды педагогикалык билим, көчмөн кыргыз коомунун тарбия салттарынын өзөгү катары иретке келтирип, бекемдеп кийинкилерге өткөрүп берүү мотиви.

Эпосто кыргыздардын Ала-Тоо аймагын биротоло мекендеп, орун-очок алып калгандыгы таасын, көтөрүңкү маанайда, эмоциялуу чагылдырылган. Эпосто элдин үмүт-тилеги, ой-пикири эргүү менен даңазаланган өзгөчө ажайып кооз жер кыргыздардын өлкөсү – Талас киндик каны тамган жер деп айтылат. Ошондуктан, Алтайда туулган Манас элин баштап

Таласка келет, атасы Манас, жери Талас экенин билери менен Семетей Букардан кайтат, ошондой эле Кыястын колуна өткөн Сейтек Талас жөнүндө укканда «Кетем Талас жериме, Баргым келет бадырек, Калың кыргыз элиме» - деген бүтүмгө келет.

"Манас" эпосунда "Атажурт" түшүнүгү баарыдан мурда ага ажайып көрк тартуулаган өсүмдүктөр, жан-жаныбарлар менен өтмө катар байланышта каралат. Элдик идеалдагы каармандар жердеген, жашаган жерлердин жаратылышын поэтикалык түркүн боёктор менен көркөмдөп берүү чыгармада ата журттун образын жаратуу, ага болгон сүйүү өңдүү башкы идея менен табигый түрдө айкалышат. Орус окумуштуусу П.Н. Берков өз убагында Талас жеринин сулуулугун эпос кандай көркөмдөп сүрөттөгөнү жөнүндө минтип жазат: «Манаста» бир тууган өлкөнү сүрөттөп берүү, кыргыздын мекенин даңазалоо дүйнөдөгү эң улуу адабияттардын үлгүсү менен катар турууга татыктуу» [5, 44-б.].

Окуу китепте «Манас» эпосунун тарбиялык идеялар тууралуу эң таанымал изилдөөчү педагогдордун бири Б. Исаковдун айтылуу «Манастын жети осуяты» аттуу эмгегинин негизинде берилген [6, 44-б.].

Орхон-Енисей жазууларындагы эң ыйык дөөлөт – бул элдин, мамлекеттин эркин азаттыгы, көз карандысыздыгы, башкалар менен тең ата – мамлекет курууга умтулуу руху. Арбын мал же алтын чогултуу, көп аял алуу сыяктуу гедонисттик лазаттарга умтулуу эч бир жазууда биринчи пландагы приоритет катары каралбайт. Жазууларда «Мамлекеттүү, өлкөлүү журт элем; мамлекетим, өлкөм кайда? Кимге өлкө куруп жатам? Кагандуу улут элем. Каганым кайда? Кайсы каганга кызмат кылып жатам» – деп өзүнө өзү суроо коёт, намысына келет. Кытайлыктарга каршы көтөрүлүшкө чыгып, 682-жылы көз карандысыз мамлекетин курууга жетишет. Өз мамлекетинин чектерин куруп, билге каган мекендештерин өз Ата Журтун ыйык тутуп кастарлап жашоого нускайт: «Өтүкөндүр жана Өтүкөндөн жакшысы жок, ал жакта олтуруп кытай эли менен келишим түздүм. Өтүкөндө жашасаң түбөлүк чексиз жашайсың» [8, 98-б.].

Карайлаган калкты бардар турмушка жеткирүү чаалыкпаган эмгектин аркасы менен гана ишке ашаары бир нече ирет кайталанат. «Мен кандыкка келгенде телегейи тегиз журтка кан болбодум. Мен кандык кылган элдин кардында тамагы жок, үстүндө тону жок шордуу эл эле. Биз ата-бабабыз башкарган элдин даңкын өчүрбөс үчүн түн уктабадым, күндүз олтурбадым. Теңирим жалгап, кутум бар үчүн өлүп кор болуп бараткан журтту тирилттим. Жылаңач элди тондуу кылдым, жарды журтту ынтымакташтырдым, жоолаштырбадым, бардыгы мени көрдү (урматтады, сыйлады)» [9, 90-б.].

Ошентип талдоого алынган материалдар мектептин кыргыз адабияты сабагынын программалык материалдарында окуучуларды оозеки чыгармалар аркылуу мекенчилдикке тарбиялоо үчүн реалдуу потенциал бар экендигин тастыктады. Бул макаладагы айкындалган маселелер мугалимдер үчүн окуучуларды элчилдикке, мекенчилдикке тарбиялоо багытында таанымдык мааниге ээ болоорунан шек саноого болбойт.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Ч. Айтматовдун чыгармаларынын көркөм педагогикалык концепциясы // Коомдук илимдер журналы. КТУ «Манас». - 2009, №22. - 29-39-бб.
2. Алымов Б. Кыргыз адабияты: Кыргыз орто мектеп. 9-кл. үчүн окуу китеби. - 4 бас. - Б., 2012. - 352-б.
3. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-кл. үчүн хрестоматия окуу китеби. Онд., толукт. 2-бас. - Б., 2007. - 400-б.
4. Артыкбаев К., Исаков Б. Биздин адабият: 5-кл. үчүн хрестоматия окуу китеби. - 4 бас. - Б.: «Инсанат», 2012. - 320-б.
5. Берков П.Н. Идея родины в «Манасе». В книге: «Манас» – героический эпос киргизского народа [Текст] / П.Н. Берков. - Фрунзе: Илим, 1969. - С. 192-202.
6. Исаков Б. Манастын жети осуяты [Текст] / Б. Исаков. - Бишкек: Кыргызстан, 1998.
7. Исаков С.Б., Исакова Ч.Б. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 8-кл. үчүн хрестоматия окуу китеби. 2-бас. - Б.: 2007. - 384-б.
8. Муратов А. Чыңгыз Айтматов – жазуучу-этнопедагог. - Б., 2006. - 189-б.
9. Орхон-Енисей тексттери. - Ф., 1982. - 7-8-бб.
10. Сарыпбеков Р. «Манас» эпосундагы баатырдык мотивдердин эволюциясы [Текст] / Р. Сарыпбеков. - Ф., 1987. - 150-б.].
11. Сманбаев А., Ишекеев Н. Кыргыз адабияты: Орто мектептердин 6-кл. үчүн хрестоматия окуу китеби. Онд., толукт. 3-бас. - Б.: «Учкун», 2007. - 320-б.
12. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. 3е изд. - Киев: Радякська школа, 1973. - С. 242.
13. Ушинский К.Д. Руководство к преподаванию по «Родному слову»: Собр.соч. - М.-Л., 1949. - Т.7. - С. 225-337.

Рецензент: к.пед.н. Мураталиева М.А.

